

Список використаних джерел:

1. Довгопола К.С. Методичні рекомендації з проведення занять корекції розвитку (профілактика та корекція порушень поведінки) у підготовчих класах шкіл сліпих та слабозорих. //Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови – 2016 – стор. 49-55.

2. Кобильченко В.В. Психологічний супровід дітей дошкільного віку з порушеннями зору: монографія. – Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2015. – 205 с

3. Синьова Є. П. Тифлопсихологія : Навч. посіб. для спец. "Дефектологія" / Є. П. Синьова; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. - К., 2004. - 218 с.

Кобильченко В.В.

*доктор психологічних наук, старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник відділу
освіти дітей з порушеннями зору
Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України
м. Київ, Україна*

Омельченко І.М.

*доктор психологічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу
психолого-педагогічного супроводу
дітей з особливими потребами
Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України
м. Київ, Україна*

ВІЙНА ЯК ДОВГОТРИВАЛА ДЕПРИВАЦІЙНА СИТУАЦІЯ

Останнім часом у психології, зокрема і в спеціальній, зростає науковий інтерес до такого феномена, як «депривація». У цілому «депривація» – поняття багатогранне і багаторівневе.

Війна, яка триває сьогодні, безумовно може розглядатися в якості довготривалої деприваційної ситуації, позаяк депривація – це психічний стан,

виникнення якого зумовлене життєдіяльністю особистості в умовах тривалого позбавлення або істотного обмеження можливостей для задоволення життєво важливих потреб.

Психічний стан депривованої особистості виявляється в її підвищеній тривозі, почутті глибокої незадоволеності собою, своїм оточенням, своїм життям, втраті життєвої активності, в стійкій депресії, що переривається іноді сплесками неспровокованої агресії. У той же час, у кожному окремому випадку ступінь деприваційного негативізму особистості різний. Вирішальне значення при цьому належить вияву та взаємодії двох основних факторів: рівня стійкості конкретної особистості, її деприваційного досвіду, здатності протистояти впливу ситуації; ступеня жорсткості, модифікаційної потужності та міри мультиаспектності деприваційного впливу.

У свій час ще А. Маслоу [4] виділяв загрозову депривацію, яка розглядалась ним як загроза особистості, тобто як депривація, що загрожує життєвим цілям індивіда, його самооцінці, перешкоджає самоактуалізації – словом, перешкоджає задоволенню базових потреб.

Натепер, в умовах війни, чимало дітей та дорослих (передусім їх батьків та найближчих родичів) опинились у важкій деприваційній ситуації, коли неможливо або вкрай важко задовольнити як фізіологічні, так і психологічні життєві потреби, коли ані дитина, ані близькі дорослі не почувуються у безпеці і не завжди можуть захистити дитину від страхів війни.

У теорії індивідуальної мотивації дії людей пояснюється шляхом відсилки до їх потреб. У сучасній психологічній літературі термін «потреба» має кілька значень. У найзагальнішому значенні потреба – це стан людини, який виникає на основі суперечності між наявним і необхідним, і спонукає її до діяльності щодо усунення даної суперечності. Потреби поєднують у собі два компоненти: об'єктивний і суб'єктивний. Об'єктивна сторона потреби зумовлена властивостями зовнішнього світу і людського організму, а суб'єктивна сторона

визначається самою людиною, яка усвідомлює об'єктивно існуючу, незалежну від її волі реальність.

Хоча існують певні фізіологічні потреби, які задовольняються з метою виживання (їжа, сон, житло), потреби в цілому формуються під впливом культури. Соціологи визнають наявність і нефізіологічних потреб (в спілкуванні, визнанні). Всі потреби людини носять соціальний характер, форми їх прояву залежать від рівня розвитку культури, суспільства.

Найчастіше потреби поділяються за походженням на біогенні (первинні) і соціогенні (вторинні). До числа первинних відносяться потреби в самозбереженні, тобто їжі, воді, відпочинку, сні, теплі, збереженні здоров'я, відтворенні потомства та ін. До вторинних потреб належать потреби в самостверженні, спілкуванні, різних досягненнях, дружбі, коханні, знаннях, саморозвитку, творчості, самовираженні.

Побутує думка, що соціальні інститути функціонують саме для задоволення людських потреб.

Мотиваційна сфера особистості розглядається А. Маслоу [4] як певна ієрархічна структура потреб, в основі яких – базові потреби, що мають фізіологічний характер. З ними, на думку А. Маслоу, тісно пов'язана потреба у безпеці, яку К. Хорні [5] взагалі відносить до головних людських потреб поряд із потребами в любові, підтримці, в лідерстві, домінуванні, у публічному схваленні.

Поділяючи основні положення психоаналізу про визначальну роль несвідомого, про антагонізм природного та соціального, К. Хорні зробила акцент на впливах довкілля на формування особистості. Основу мотивації людини вона бачила у почутті тривожності, яке виникає у дитини через ізольованість і власну незахищеність від ворожих впливів суспільства. Це почуття змушує людину прагнути безпеки, і саме у цьому прагненні проявляється, на думку К. Хорні, потреба в самореалізації.

До основних життєвих потреб можна віднести потребу в соціальному оточенні, що сприяє розвитку дитини; в емоційних зв'язках, насамперед матір'ю, батьком та близькими людьми; потреба в затишку, відчутті комфорту, захищеності, довіри; відчуття сталості та доброзичливості навколишнього середовища. Потім це стає основою для зміцнення віри у себе, здатності до самореалізації. Якщо дитина не може задовольнити основні життєві потреби, у неї розвиваються деприваційні порушення.

Вияви психічної депривації можуть охоплювати широкий діапазон змін особистості – від легких, що зовсім не виходять за межі нормальної емоційної картини, до дуже грубих уражень розвитку інтелекту й характеру. Психічна депривація може виявляти певну картину невропатичних ознак, а іноді – виражені соматичні особливості.

Класичній картині психічної депривації властиві: затримка розвитку мовлення – особливо «страждає» синтаксис та змістовні характеристики, соціальне використання мови, повідомлення переживань та побажань щодо майбутнього; затримка розвитку соціальних та гігієнічних навичок та звичок, при створенні яких потрібні тісні стосунки з дорослим; затримка розвитку дрібної моторики при низькій продуктивності інтелектуального розвитку (низький рівень малюнкових тестів), спостерігаються переваги практичного компонента над змістовно-понятійним; недиференційоване, примітивне ставлення до людей; інфантильна поведінка; емоційна тупість, яка проявляється у відсутності жалості та сором'язливості тощо.

Практично завжди в людини, яка перебуває в умовах депривації, виникають спалахи агресії, які можуть поширюватись на оточуючих або саму себе. Це може виражатися у спробах заподіяти собі шкоду, вчинити суїцид, а також у прихованих формах аутоагресії, що виявляється у шкідливих звичках, залежностях, соматичних захворюваннях (гіпертонії, виразковій хворобі тощо). Люди з певним складом характеру можуть намагатися завдати шкоди

оточуючим. Як правило, об'єктом агресії стають люди, які мають те, чого позбавлена депривована особистість.

Отже, психологічні (особистісні) деформації, до яких призводить депривація, за своєю глибиною й наслідками нічим не поступаються, а, часом, і перевершують ті фізіологічні порушення, які є прямим наслідком хвороби або травми.

Саме тому, діти й дорослі потребують кваліфікованого психологічного супроводу, спрямованого на профілактику та подолання наслідків депривації основних життєвих потреб.

У людей, які зазнали депривації базових особистісних потреб, нерідко виникають деформації суб'єктивного образу світу, які проявляють себе таким чином:

- образ світу в цілому. Депривація руйнує саме уявлення особистості про життя та його цінності, про свою цінність та життєздатність у світі. Це має назву «онтологічної непевності»;

- образ «Я». Людина відчуває себе «не такою, як усі інші», не вартою любові. Нерідко це сполучається з уявленням про себе, як про «слабку істоту», що не здатна змінити свою життєву ситуацію. Це супроводжується невпевненістю у своїх силах і можливостях, безсиллям та безпорадністю (позиція жертви). Можливий також інший варіант: людина зовні здається «сильною», проявляє агресію, але за цією бронєю – глибокий страх і те ж почуття безпорадності, ускладнене відчуженням від інших людей;

- образ іншого (близького й далекого). Інші люди уявляються небезпечними і ворожими. Виникають труднощі із довірою: такі люди нікому не довіряють, часто заперечують саму можливість звернутися до кого-небудь за допомогою.

Відзначені особливості суб'єктивного образу світу депривованої особистості визначають завдання й психологічний зміст роботи. Якщо

порушення або деформація суб'єктивного образу світу вже відбулися, необхідна тривала психологічна робота – відновлення цілісного й упорядкованого суб'єктивного образу світу особистості, нехай він навіть буде іншим, аніж раніше. При цьому не обійтися без відновлення розірваних зв'язків: із самою собою та іншими людьми, а також зв'язку минулого, сьогодення й майбутнього, що дає людині можливість, з одного боку, «знайти корінь проблеми» й «пожвавити» свої життєві резерви, а з іншого боку – знайти майбутнє й себе у ньому й освоїти продуктивні способи поведінки у кризових ситуаціях. Результатом такої перебудови є новий образ світу й себе у ньому.

Необхідно допомогти людині якомога раніше знайти сили в собі самій, навчити її опиратись зовнішнім негативним впливам (стресам, конфліктам тощо) і водночас ефективно взаємодіяти із соціальним довкіллям.

Ми вважаємо, що психологічний супровід належить до зовнішніх (середовищних, соціальних) ресурсів, позаяк він спирається і активізує ресурси внутрішні (особистісні, психологічні). Хочемо зазначити, особистісні ресурси можуть бути представлені як система потенціалів людини для усунення протиріч особистості з життєвим середовищем, подолання несприятливих життєвих обставин за допомогою трансформації ціннісно-сміслового виміру особистості, який задає її спрямованість і створює основу для самореалізації. Інакше, – особистісні ресурси виступають як системна, інтегральна характеристика особистості, що дозволяє переборювати важкі життєві ситуації, й актуалізується і проявляється в процесах самодетермінації особистості [3].

Психологічний супровід містить у собі два ключових компоненти: психологічну підтримку людини на певному етапі її життя й психологічну допомогу їй та її найближчому оточенню у подоланні особистісних та міжособистісних проблем і труднощів, які виникають на цьому шляху.

Стратегія психологічної підтримки полягає в переведенні людини з пасивної позиції «жертви» й «споживача» в активну позицію суб'єкта. Таким

чином, мається на увазі не будь-який психологічний вплив на людину, а насамперед емоційна й екзистенційна підтримка, в основі якої лежить збереження максимуму волі й відповідальності людини за вибір варіанта вирішення актуальної життєвої проблеми.

Центральною домінантою психологічної допомоги є особистість, а саме – увесь спектр особистісної проблематики. Центральна домінанта психологічної допомоги розкривається в декількох предметних перспективах, які психолог допомагає реалізувати людині та її найближчому соціальному оточенню. Це формування суб'єктності, розвиток екзистенційних і функціональних складових особистісного «Я»; завдання самовизначення особистості, особистісного вибору, особистісної рефлексії і т.д.

Головною метою практичної психологічної роботи як з дітьми, так і з дорослими, які перебувають під впливом важкої й тривалої деприваційної ситуації, що зумовлена воєнним часом, повинне стати їхнє особистісне благополуччя.

Саме тому, психологічний супровід, як модель організації роботи практичного психолога має обов'язково забезпечувати умови для психологічного благополуччя та оптимального психічного та соціального розвитку в ситуаціях соціальної взаємодії. Стрижнем психологічного супроводу є відновлення й розвиток потенціалу депривованої особистості, і в остаточному підсумку – ефективне виконання дитиною або дорослим своїх основних соціальних функцій, досягнення особистісного благополуччя.

Список використаних джерел:

1. Кобильченко В. В. Психологічний супровід дітей дошкільного віку з порушеннями зору: монографія. Полтава : ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2015. 205 с.
2. Кобильченко В.В. Теоретичні основи психолого-педагогічного супроводу молодших школярів з порушеннями зору : монографія. Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2017. 367 с.

3. Кобильченко В.В., Омельченко І.М. Спеціальна психологія : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2020. 224 с.
4. Маслоу А. Самоактуалізація. Психологія личности: тексти. М.,1982.
5. Хорни К. Наши внутренние конфликты. Конструктивная теория невроза. СПб,1997. 240 с.

Костенко Т.М.
*кандидат психологічних наук,
старший дослідник,
завідуюча відділом освіти дітей з порушеннями зору
Інституту спеціальної педагогіки та психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України
м. Київ, Україна*

ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ В РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ПО ЗОРУ

Втрата зору призводить до певної перебудови психіки і поведінки, будується нова система переживань, порушується звичне стереотипне світосприйняття, включається новий адаптаційний режим. На початкових етапах цей процес супроводжується різкими, негативними емоційними проявами пригніченості, тривоги, страху. В структурі особистості відбувається трансформація окремих ознак особистісного неблагополуччя в стійкі психічні стани, які в подальшому можуть накласти відбиток на всю систему життєдіяльності. У значної частини осіб з інвалідністю по зору формується стигматизована («інвалідизована») ідентичність з деструктивними стратегіями соціального функціонування.

Для людини з інвалідністю, на шляху до соціалізації зустрічаються перешкоди не лише через недостатнє здоров'я, але й за рахунок майже неминучих психологічних порушень у комунікативній і соціальній сферах. Інвалідизуючі чинники впливають на різні аспекти функціонування цих осіб,